

Мали люде — мале й горе.

О повиданне.

Завтра—„ропускъ“.

Хто вчывся по школахъ та мучывся впродовжъ цілого ряду найкращыхъ на вику литъ тымы важкымы мукамы, зъ якымы здобувається у насъ шкільна наука (а хто зъ освиченыхъ людей за нашихъ часивъ тыхъ мукъ не зазнавъ?), той добре тямить, щó значить се магичне слово. Роспускъ значить—не сыдиты бильше въ остогыдлому класи, въ тисноти та духоти, тоди, колы за викнамы, на двори, такъ гарно й тепло; колы весняне сонце ясно свитыть и своимъ проминнемъ живушымъ голубыть усе на свити,—усе, опричь нещасныхъ школяривъ, що, мовъ давни бранци-невольныкы на кгалерахъ турецькыхъ, до одного мисця прыкути. Роспускъ значить—робыты все по своей воли та охоти, не пытаючыся и не страхаючыся отыхъ чужыхъ, здебильшого несимпатычныхъ людей, що звуться вчителямы и—невидомо, зъ якои прычыны—мають надъ вамы правочыныть усе, що сами схочуть. Роспускъ значить—хочъ на короткый часъ зазнаты пильгы видъ усякого гнобытельства, знущання та занедбанья найпершыхъ потребъ дытячої натуры; хочъ трохы спочыты видъ мертвои шкільнои премудросты—такои далекои видъ сыхъ маленькихъ людей зъ ихъ тежъ невеличкымы, але живымы радощама й смуткомъ. Роспускъ значить... и ще багато де-чого значить винъ—прынадного, якъ пестоши матери; веселого, якъ день на весни; вольного, якъ сама воля...

Ото-жь завтра—ропускъ на велькодни свята въ Горбанивській духовній школи, чы, якъ ии зъ давныхъ давень прозываютъ—бурси. Довгый часъ передъ роспускомъ у бурсакивъ тилькы й думкы, тилькы й мовы, що про той шаслыый день; тилькы й жывуть вони надією—диждатысь швыдше сподиваной воли. Мало не по пальцяхъ выраховують вони дни й годины навить, що якъ навмысне, немовъ на злисть имъ, тягнуться такъ поволи, наче попримерзали десь на дорози, хочъ на двори стоить вже рання сього року, весела та тепла весна. Де-хто зъ бурсакивъ ще заздалегидь поробывъ соби таблычкы, де поспысувано вси до роспуску дни й коло останнього вельчезни литеры, штучно оздоблени всякымы орнаментамы та прыкрасамаы, складають, наче выпечатани, чаривне слово—„ропускъ“. Що божого дня затырае пыльно бидный бурсакъ по одному дню на свой таблычци, а иншый, дуже вже нетерплячый та швыдкый, затре змаху й килька напередъ,—не зъ чого иншого, якъ зъ бажання хочъ сымъ досыть невыннымъ способомъ прыскорыты найбильше свято школярське,—той „празныкивъ празныкъ“ для сучасныхъ мученыкивъ науки. И радіе несказанно бурсацьке серденько, забудьте й залякане тією страшною „наукою“, колы смуга видъ затертыхъ днивъ стае за кожnymъ разомъ усе довша та хвостомъ своимъ усе бльжче пидходить до оздобленого слова внызу таблычкы!... А тыжднивъ за два до роспуску бурсакамъ почынається новый клопить: роспускъ саме тоди выйиздыть изъ Кыива (такои прынайми про його бурсакаы думкы) и помалу, по-воли прямуе до Горбанивъ, частенько стаючы та попасаючы по дорози,—по-хазяйськы йиде, не поспышаючысь. И отъ передъ бурсакамаы що-дня встае вельке пытанне—„де сьогонди роспускъ?“ Середъ довгихъ безъ краю змаганъ, що часомъ и найбльжчыхъ прытеливъ мало до сваркы не доводятъ, коженъ прыгадуе яки знае по дорози зъ Кыива до Горбанивъ мисця, и якъ вони що-дня стають усе бльжчи, то разомъ зъ тымъ у бурсакивъ и обльчча усе бильшь ясніють, и на серци велька полегкысть робыться. „Сьогонди роспускъ у Билій-Церкви“... „Сьогонди въ Тараши“... „Сьогонди въ Жашкови“... и такъ выгадують ажъ покы роспускъ не заночуе въ переддень самого себе въ Полянецькому, або у Війтивци, щобъ завтра ранкомъ прыбуты въ Горбани й весь свить собою закрасыты... Бурсакови й справди здається, що цылый свить заинтересованный на тыхъ невельчкыхъ радощахъ, що скрашують иноди його суворе,

непрывитне жытце, бидне на дрибни втихы й багате на гирки сльозы,—тымъ то разомъ зъ нымъ нетерпляче дождае роспуску и цилый свить.

Завтра—ропускъ; се вже певно доведено обома згаданымы способами: довга смуга на табычци простяглася ажъ до краю и вси вже погодылыся й на тому твердо стали, що сьогодни роспускъ „попасае коней и пидночбуе“ у Війтивци, за Грековымъ лисомъ. То выходить—се вже правда нестемнисенька, проты якои нема чого казаты й самому найбильшому скептыкови.

Завтра—ропускъ, а вже й сьогодни всюды позначується його жывущый для бурсака духъ; выявляється винъ и въ обстанови, и въ людяхъ, и навить въ повитри,—скризь. Отъ напрыкладъ „дѣдка“, що вчыть бурсакивъ спиваты, увольвъ ихъ волю й дозволявъ проспиваты въ класи гуртомъ „Воскресенія день“; дали, де-хто зъ „добрыхъ“ учителивъ не завдавъ на завтра лекціи, а де-яки зъ „проклятыхъ“ нахвалялыся наставыты цилому класови „едыныць“, не пустыты на обидъ, а то й „билета“ въ день роспуску не даты... И шыро спочувае бурсацька душа добрымъ учителямъ и такъ само шыро ненавдыты вона тыхъ проклятыхъ... „А намъ Пузанъ (прызвище доброго вчытеля, бо навить и имъ безъ прызвища буты якое не выпадае,—се жъ едыне у бурсака безперечне право—надияты усимъ и всюды прызвища, се вже його сфера, безъ якои йому, якъ рыби безъ воды, не прожыты), а намъ Пузанъ на роспускъ ничего не завдавъ, а весь часъ кныжку чытавъ, та цика-аву!“—хвалыться, радючы, якый-небудь малый биявый хлопчына другому—чорнявому, скажемо; а той въ-ладъ, хочъ не такимъ веселымъ, а трохы прыбытымъ голосомъ, въ якому чутно сумовыты ноткы, видповидае: „а въ насъ Смоляръ (прызвище проклятого вчытеля), — бодай йому добра не було!—завдавъ напысаты уси „спряженія“ й нахвалявся, що бильшу половыну не пустыты завтра до-дому“... Таки новыны хутко росходяться по-мижъ нервово настроеною дитворою и то тишаты ии, то выкыкають шыре обуренне й злысть...

Хочъ завтра й роспускъ, а тымъ часомъ лекціи будуты и вчытыся треба, бо середъ учителивъ перевагу все-таки маюты „прокляты“: позавдавалы лекціи й на завтра, нибы не знаюты, що то за день. А про-те яка жыва душа бурсацька всыдыты въ переддень святой воли за кныжкою—за марудною арихметыкою, або якою-

небудь тамъ грецькою чы латынською граматыкою? Певна ричь—ни одна, колы до увагы не браты самыхъ безнадійныхъ „трубачивъ“ (тыхъ, що „трублять“ раз-у-разъ лекціи зъ книжокъ),—ти сьогодни поховались по самыхъ що-найтемнишыхъ куточкахъ и „трублять та й трублять“ безъ упыну, безборонно скорывшысь свой доли лыхій. А въ кого въ грудяхъ трипається живе бурсацьке серце, ти вси на двори пробувають,—до того жъ ще й день выпавъ теплий, гарный, погожий,—грають въ „бигучои“, въ „дуркы“, въ „швайкы“; инши збираються въ гуртки й, подершы на дрибни клаптыкы ненавысне „рописание уроковъ“, теперъ вже непотрибне, та розвіяшы його по витру, голосно гомонять про розпускъ та все те, що винъ мавъ прынести. Радіють бурсаки!

Радіють, та не вси; радіють, та не в-край, бо не сами квиты того дня процвітають,—середъ ихъ и колючокъ родыть багато; не одни въ йому весели та радисни подіи одбуваються, але й темныхъ та сумныхъ не оберешся: день радощивъ и воли разомъ бувъ и днемъ „отмщенія и возмездія“,—для де-кого прынаймни... Щобъ зрозумить се до-ладу, треба знаты подиль бурсакивъ на „агнцивъ“ та „козлыщъ“, якъ подиляє бурсу инспекторъ, Стратылатъ або Нышпорка на прызвище (бо нышпорыть скрызъ, якъ поясняли бурсаки, немовъ архистратыгъ Стратылатъ,—ледве чы вдатна екскурсія въ „богословську область“, але се бурсакамъ можна й выбачыты, бо богословіи ихъ ще не вечно). „Агнци“, на взирецъ тыхъ агнцивъ, що на страшному суди по праву ручъ стоятымуть,—се тыхи, смырні учни, що вчаться добре, а найголовнише — за евьсь часъ науки не булы запысани въ „кныгу жывота“, заведену на страхъ бурсацькымъ злочынцямъ; имъ переважно й належать радости розпуску и вси його квиты. „Козлыща“—се неукы, ледари, словомъ—„злохуджни души“, що ихъ, якъ видно, не то бурсацька, а й усяка премудристь десятою дорогою обмынае. Замість тишыты, вони лышь дратувалы вчителівъ та инспекцію своимъ ледарствомъ и злочынствамы; имъ черезъ те й належать переважно „терніе и волчцы“ того „дня возмездія.“ Булы ще й просто „овечкы“, переступна, нейтральна категорія, але якъ въ жытти бурсацькому вона ничымъ не була одмитна, то нею й Нышпорка не дуже клопотався и ридко навить згадувавъ. Отже „козлыща“ добре тямлять, що того дня не сами квиты, а й колючкы процвітають, и не кому другому, а имъ же вони достануться, и вже заздале-

гидь загадались ихъ буйни головы, якъ бы тымъ колючкамъ ихъ гостри, кусльви кинчыкы позбываты...

II.

На чымалому, наче кылымомъ—зеленымъ спорышемъ засланому двори одніи зъ „кватыръ“ въ передень роспуску було дуже людно й весело. Кватыра та стояла геть-геть на одшыби, далеченько такы видъ бурсы, и черезъ те безпечна була видъ наглыхъ одвидынъ Нышпоркы, або його помишныкивъ. Сюды зійшлося чымало й чужыхъ бурсакивъ и заразы же распочалы гуртомъ бучну, найпопулярнишу въ бурси гулянку — „бигучу“. М'ячъ литавъ високо, пидъ самисеньке небо, здавалось, колы який изъ старшихъ, „искушенныхъ“ вже бурсакивъ поцилить його замашнымъ кыйкомъ—„гылкою“; молодши бурсаки й сами не згиршь м'яча литалы, поспишаючы добигты зъ „городка“ до „меты“, покы у ворожому табори не встыгли ще спіймать м'яча, або вцилыты нымъ кого зъ необачныхъ лидлиткивъ, що необережно выхопытыся въ непевный часъ, колы зручнишь було бъ заждаты. Галась, крыкъ, биганына,—бо жъ не даромъ „бигучои“ бурсаки справляють... Поспынавшысь на тыны, дывлятыся зъ захватомъ на сю жваву метушню зъ вулицы та зъ сусиднихъ дворивъ шевци-мищане, по терминологіи бурсацькій—„шведы“ що зъ ими бурсаки раз-у-разъ ворогують, а якъ колы то й цили баталіи счыняють. „Гупь!“—м'ячъ важко лигъ комусь на спыну, й ворожи таборы поминялысь мисцями: ти, що булы въ „поли“, весело йшли, ажъ пидскакувалы, въ „городокъ“, а назустрічь имъ выходылы звидтиль побыти; лаючы провынныка роззявою та гладкымъ кабаномъ, що втикты або „выкрутытыся“ не здолавъ, подалысь воны въ „поле“ до слушного часу.

Въ самый рѳзпаль бигучои, колы кожный зручный ударъ гылкою выкыкавъ кругомъ голосный выгукъ задоволення, хвиртка зъ вулицы видчынылась и въ двирь увійшовъ бурсакъ-третьокласныкъ Євменъ Красыцькый,—Комаха на прызвище. Выдко, не дуже горнулась до його наука, бо на верхній губи у бурсака добре такы позначылысь рудовати вусыкы, та й самъ винъ бувъ повный, огрядный, чымалый на зрISTRY, дорослый вже парубокъ. Гля-

нувшы на Красыцького, видразу вгадаешъ, що йому не разъ доводилося вже на своимъ вику „попасаты“, себто—въ однимъ класи по два роки сыдиты.

Красыцький на гулянки бувъ першый мытець и ватажокъ на цилу бурсу й завжде мижъ охочымы гуляты бурсаками передъ вивъ, нибы нюхомъ чуючы, де „збирається бигуча“, де „вымиряються въ гылкы“, де брязкотять „швайкою“. Гулянка безъ Красыцького—се все одно, що бурсакъ безъ призвища—щось нечуване, а надто теперь, колы саме розпочато сезонъ бигучои; мабуть чы не вперше отсе сьогодни винъ такъ опизнывся, що безъ його й початы мусилы. Побачывшы свого ватажка, bursa закрычала-загомонила: „Красыцький иде!... Красыцький шага!...“ *) а хтось зъ гущи, не дуже правда голосно, додавъ: „Комаха прылизла!“

— Я тоби таку комаху влиплю, що до-вику пам'ятатымешъ, сволочъ паршыва!—скыпившы, обернувся першъ за все до гурту Красыцький, хочъ и не знавъ напевне, зъ чыихъ саме усть вылетило образлыве слово; та йому й знаты було напотрибно: винъ, абы схотивъ, мигъ бы „на страхъ врагамъ“ зыгнаты злисть на першому, хто пидъ руку бъ пидвернувся. Иншымъ разомъ такъ такы й було бъ,—не втикъ бы його руки важкою якый-небудъ жвавый хлопчына, якого доля на той разъ поставыла блызько Красыцького, але заразыъ йому, выдко, було не до того. Винъ выдымо чымсь бувъ заклопотаный; якесь ваганне непевне выразно проступало въ його на облыччи,—мабуть воно й спыныло його руку видъ замаху.

— Красыцький! будешъ граты?... До насъ иды, до насъ!—почулося зъ усихъ бокивъ, бо кожному хотилося до себе залучыты таку досвидчену въ гулянкахъ людыну, якою бувъ Красыцький, що „гылыть пидъ саме небо“ и своимы дужымы, жылавымы руками хочъ якого важкого м'яча спїѣме й не выпустыть.

— А йдить соби къ бису!—обизвався на те не дуже прыкхыльно Красыцький.—Не хочу... Васюто, кымъ-геръ!—промсвывъ винъ чомусь по-жыдивськый.

Васюта, высокый худорлявый бурсакъ зъ якось кострубатою, роскушланою головою, що саме нацильвся гылыты, схлыывъ унызыъ гылку й допытлыво глянувъ на Красыцького.

---

*) Шагаты—йты повагомъ, по бурсацькый терминологии.

— Чо-го?—протягъ винъ, не рушаючы зъ мисця.

— Та такъ!—выяснувъ Красицькый.—Иды, маю щось казаты...

— Кажы тутъ.

— Еть, йолопъ дурный! Макуха!... Значыть, не можна тутъ, колы не кажу.

— Ну, то зажды, нехай загылю!—не образывся на своего прыятеля Васюта.—„Р-раззудись, плечо! Р-размахнись, рука!“—выгукнувъ винъ, нациляючысь кыйкомъ у м'яча.

М'ячъ высоко знявсь до-горы; вси, що стоялы на черзи въ „городку“, побиглы до „меты“, а Красицькый байдуже, недбайливо дывывсь на сее; иншымъ разомъ винъ ледве чы втерпивъ бы, щобъ отакъ дывытыся й самому не граты.

Васюта бигомъ вернувся, захекавшысь, у „городокъ“ и зъ розгону стрыбнувъ на плечи Красицькому:

— Ну, чого—кажы?

— Сядь, Макухо... Не дурій!—скыдаючы Васюта, зморщывсь той.—Пидемо краще въ садокъ... Треба на самоти, щобъ нихто не знавъ...

Васюта вельмы зацикавыла така таемнисть; винъ кынувъ гылку, гукнувъ: „гей вы! я не хочу бильшь гуляты!“—и не вважаючы на вельке невдоволенне, що по сій мови повсталло, разомъ зъ Красицькымъ пишовъ до перелазу въ садокъ.

Воны дійшлы до самого краю велького саду мовчкы. Васюта хочъ и розбирала нетерплячка, та винъ того не хотивъ выявляты й безтурботно стрыбавъ поверхъ зламанога гылля, що подекуды купама лежало пидъ деревами; Красицькый, и словомъ не озываючысь, „шагавъ“ задумано по трави, не розбираючы стежки. Отакъ товариши дійшлы до окопу й силы на молодій, свижій трави, що недавно тилькы выбылася з-пидъ земли. Красицькый добувъ изъ кышени „литній порт-табакъ“—клапотъ заяложеного паперу, де небагати бурсаки звычайно носять тютюнъ,—и злипывшы довгу та грубу цыгарку, подавъ тютюнъ Васюти, лаконично мовывшы:

— Робы!

Васюта й соби скрутивъ цыгарку и, закурившы, обыдва бурсаки розляглись на свижій, ажъ вохкій трави. Стало тыхо й тилькы десь вгори жалисно дзвенивъ комарь, шепотило по-тыху молоде лысте та здалека доносылысь выгукы: „ловы! тикай!“—то распочалась „бигуча“ на-ново... Красицькый выдымо миркувавъ, зъ якого кинця

початы справу, а Васюта мовчки пускав дымъ до-горы, дбаючи, щобъ винъ ишовъ ривными, круглыми кильцями. Легеньки кильця зъ дыму одне по одному вылиталы зъ Васютинога рота, здймалысь до-горы, хыталысь тыхо, хвлювалыся, росли й безъ слиду десь зныкалы, ныбы растаючи въ теплому повитри.

— Багато матымешъ у билети „колывъ“ *) та двойокъ?—перепынувъ нарешти Васютину роботу Красицькый.

Васюта комедно закотывъ очи, выдыхнувъ вельке кильце, зитхнувъ и, сплюнувшы кризь зубы, мовывъ:

— До биса!

— А въ мене й того мабутъ бильшь... На цилу спыну привеземо зъ дому!

Васюта спершу замыслывсь, а потимъ энергично вылаився, додавшы:

— Ну, й чортъ зъ нею! Не первына—звыклы вже!...

— Хочъ и не первына, а треба щось робыты: очортило вже терпить за чор-зна що... Думавъ я, думавъ, та отсе й надумавъ—добравъ такы способу...

На Васюту така новына не зробыла нйакисенького вражиння, и той еффектъ, на якый выдымо важывъ Красицькый, пропавъ даремно.

— Якый тамъ спосибъ тоби прыснывся?—пидморгнувшы якоесь глузливо заскаленнымъ окомъ, байдужно запытавъ Васюта.—Пидчыстыты, вышкрябаты?... Не стодить шкурка вычынкы: патиры **) наши на си штуку вже добре вчени: подывытыся на свить—отъ и спиймавъ одразу... Забувъ хиба, щд на риздво було?...

Красицькому той натякъ не сподобавсь й винъ спалахнувъ:

— Дурни мы булы на риздво—отъ що!... Хиба жъ такы можна когось одурыты, вышкрябавшы? Се й мала дытына пизнае, а отъ такъ зробы, щобъ и прыслидку нйкогого не було... Слухай-но,—пидсовуючысь блыжче до Васюты й мало не пошепки, запытавъ винъ,—гроши у тебе є?

Васюта спершу зачудовано глянувъ на його, потимъ засвыставъ и, замисть видповиди, вывернувъ свои кышени; опричь ножыка, якогось мотузочка та килькохъ клаптивъ драного паперу,

*) Колъ—едыныця.

**) Патиръ—зъ грецькой мовы значыть батько.

тамъ ничего бильшъ не було. Обревизувавшы свои кышени, Васюта заспивавъ:

Вси кышени вывертає,
Ажъ тамъ грошей вже чортъ-має...

— По-чумацькы!—додавъ винъ, урываючи писню.

— Погано!—задумано проказавъ Красыцькый,—и я тежъ „яко нагъ, яко благъ“...

— Слухай!—мовывъ Васюта,— на вищо тоби гроши? Може хабарà думаєшь пысареви даты, щобъ „бланкивъ“ продавъ?... Ни вже, й хабаремъ не поможеться ничого. А я такъ думаю, що не мынуты намъ биды-лыха та й на тому заспокоився: що буде, то буде! Вже якось свое видбуду: не вперше мени лайку та бійку терпиты,—перетерплю якъ-небудь.

— Тю! Ото дурный, ажъ крутыться!... Що буде, то буде!—перекривывъ Красыцькый товариша-фаталиста.—Та абы гроши, то таку штуку выгадаты можна, що ну!... Зроду-звiku нихто не додумаеться, що въ билети щось не такъ.

— Говоры!—промовывъ Васюта, неймовирно всмихаючысь.

— Та не перебувай-бо, а краще слухай. Сьогodни бачывъ я Цвонцька й видъ його дизнався, що є така вода... якъ помастышь нею чорныло, то заразы же пропаде все, що було напысано,—голый папиръ стане, чыстый, неначе новисенькый...

— Що ты? справди?—ажъ пидскачывъ Васюта, але заразы же зновъ непевнисть його взяла.—Та бре!.. Знайды кого дурнишого, то може й виры пойме!

— Й-бо! На що мени брехаты?... Самъ на свои очи бачывъ: „пюкрючковався“ я на лыстку, а Цвонцькъ наливъ тієи воды на мое крючкованне—й заразы ставъ лыстокъ зновъ бильй, наче й не я самъ його попысавъ!

— Ото штука! Якъ такъ, то справди варто попробувать: хочъ разъ на вику патіривъ потишымо!... Я соби четверокъ наставлю, и ни однисенькой тройкы,—нехай знають нашыхъ!—заразы же загорився Васюта.—Ну, а чы дорого правать бисивъ пархачъ? Мабуть, якъ за батька ридного?

— Кербела хоче за пляшечку,—невелычка, та на двоохъ насъ було бъ ии якъ-разъ. Тилькы де ты його, того карбованця, въ

ката достанешъ?... А наборъ не повірять... Я вже прохавъ— не дає...

Обидва задумалыся. Выдко, перспектива—утикты видъ звычайной колотнечи, що, замість прывитання, ихъ кожного разу чекала пидъ батькивською стрихою, для хлопцивъ була така прынадна, що усю выгадливість ихъ зворушыла. Нарешти Васюта пидвився раптомъ и сивъ.

— А якъ у хазяйки попросыты, — може позычыть? Писля святъ же оддамо...

— Моя видьма не позычыть, бо й такъ уже набрався, якъ май грушъ—по сами вуха.

— Ну, то я попробую въ своєи. Ось зажды-но, я заразь...

Васюта схопывся й бигцемъ подався по-мижъ деревьямъ до хаты. Його щось довгенько не було; Красицькый вже не сподивався ничего доброго, й лежачы горилыць, похмуро дывывся въ глыбоке сыне небо, що немовъ ажъ тягло очи до себе своєю тыхою, чаривною красою. Нарешти по-мижъ деревъ знову з'явилась довга, тонка постать Васютына и його кострубата голова. Винъ бигъ, розмахуючы въ повитри жовтенькымъ папирцемъ.

— Дала!—оповидавъ винъ, засапавшысь.—На-сылу выпрохавъ... Та й то ще въ щаслыву годину потрапывъ, що Козы батько прывизъ за кватыру... Каже—нема... а я й—а за кватыру, кажу, видъ Козы? То й мусила даты, тилькы кривылась... Пыта—для чого гроши?.. Чобота, кажу, залататы,—та й показавъ, а чоботы въ мене справи роты пороззявлялы—йсты хочуть... То й дала...

Красицького чоло розгладылось, зморшки на йому розійшлыся й винъ, забувшы всю поважність, свою ажъ пидстрыбнувъ одъ радощивъ.

— Ну, колы такъ, то махаймо заразь до Цвонцька! Тилькы, щобъ жадна душа про те не знала й не видала... Теперь не страшно вже ничего!..

А ще сердце козацькее

Не боиться Туркивъ!..—

загукалы весело хлопци, йдучы зъ саду.

А черезъ яку годину вони вже вернулись до Красицького на кватыру. Красицькый державъ руку въ кышени й выждавшы, колы никого не було въ хати, обережно выйнявъ невельчку, въ

червоненький папирець обвину пляшечку и сховавъ їи швыденько въ свою скриню на саме дно.

III.

Незвычайный выгядъ мала бурса въ день роспуску. Бурсакамъ сьогонди не спытсья й не лежитьсья: мало не вси заворушылысь у-досвита, ще й не свитало. Та чы жъ и визьме сонъ бурсака, що диждвгся найшаслывишого дня, а може вже й пидводы зъ дому? Останнихъ наибильшь мучыла нетерплячка взьаты швыдше билета та й не йихаты, а просто такы летиты до-дому. Та не меншь нетерпелывылысь и ти, що не малы ще звисткы зъ дому: кожне сподивалось, що от-отъ незабаромъ и по ныхъ прыйдуть. За килька день до роспуску почалы вси ув'язуваты свое убоге добро, налаштувалы „завыненія“ *), щобъ заразы и зирватсья до-дому, скоро пидводы диждутьсья, не гаючы дорского часу. Подывышсья на те „завыненіе“—и велькымъ дывомъ здывуешсья: стилькы праці покладено на його, такъ штучно попереплутовано мотузкамы, стилькы любви, души—словомъ, вкладено бурсакомъ у сю пусту, здаетьсья, справу. Еге—пусту!.. Для бурсака вона не пуста, а безъ миры важниша за всю ту науку, що за-для неи винъ поневираетьсья на чужыхъ людяхъ, терпыть и неволю, и довгу розлуку зъ усымъ близькымъ та дорогымъ для дытячого сердца. „Завыненіе“—символь воли, ознака роспуску, а щобъ таке для школяра роспускъ—мы вже знаемо. Скласты, якъ слидъ, „завыненіе“—та се жъ цила наука, що вымагае не абы-якои праці та вмилосты, выробленои пыльнымы репетыціямы ще за-довго до роспуску. Не разъ и не два бурсакъ складае свое „завыненіе“ й зновъ його розбирае, поky воно задовольнить цилкомъ його надто выгядльву на сей разъ фантазію. Якъ и въ кожній справы, тутъ знайдутьсья й артысты свого дила,—таки мытци, що якъ ув'яже то не швыдко росплутаешъ, а то й зовсимъ ничего не вдіешъ, хиба ажъ перетяты мусышъ той, колы хочте, Гордіевый вузоль. Въ передденъ роспуску бурсакаы до пизньої ночи засыжуютьсья,—ажъ чубъ имъ мокрый стане, такъ працюють надъ своимы „завыненіямы“; й пивни не разъ проспивають, а вони

---

*) Такъ звать бурсакаы свои пакункы.

все за роботою: перекладають свої речі, ув'язують, розв'язують, перев'язують, клопочуться, метушаться та по́томъ умываються. Але хочъ пизно бурсакъ ляже, та рано встане: скоро тилькы засиріє на двори, винъ вже на ногахъ,—ще йому щось тамъ коло „завыне-нія“ поправыты треба, а колы вже й поправляты нічого, то хочъ просто натишытысь, бо любо очамъ його дывытысь на цилу купу велькыхъ и малыхъ „завыненій,“ що скрызъ лежать роскыдани— и на лижкахъ, и по скрыняхъ, а то й просто на доливци.

До восьмой годины, колы въ бурси почынаються зввычайно лекциі, ще довго, а бурсаки почалы вже сходытысь до школы, трымаючы коженъ пидъ пахвою цилу енциклопедію зъ бурсацькыхъ наукъ. Дверей ще не видчынено, тымъ то школяри похожають по вулицы передъ школою, а бильшь нетерплячи густою лавою оточылы прысинокъ, товпылысь на кганку, сидалы на сходахъ, заглядалы у викна. Не разъ Нышпорка прысылавъ прыслужныка, щобъ розигнаты школяривъ, та сьогодни не вправытысь зъ сти-хійнымъ потягомъ до воли й тому навить, чыеи й тини бояться бурсаки. Одійшовшы недалеко видъ кганку, вони збывалысь въ гуртки й, погомонившы трохы та на вси боки озырнувысь, незаба-ромъ зновъ сунулы по-малу до школы и, якъ та галичъ, крылы сходы. Имъ наче здавалося, що такъ швыдше диждуться тієи бла-женной хвылыны, колы на вси голосы можна буде загукаты: „ныни отпушавши...“ Та ось вже и двери шыроко роскрылы свои не дуже то прывитни зввычайно обіймы, и бурсаки такимъ натовпомъ посыпалы въ середыну, що мало зъ нигъ не звалылы прыслуж-ныка, що имъ видчынявъ, и навить погроза „канцуромъ“ ихъ не злякала. Голосно залунавъ по корыдорахъ та класахъ веселый крыкъ, гоминъ. Кожному, навить самому найменшому „сопля-кови-заправляныкови“ *) було видно, що роспускъ „вже прыйи-хавъ“ сьогодни свитомъ и ставъ у зайзиди въ тьоти Рейзи, щобъ перепочыты трохы зъ дороги та выпатысь передъ тымъ, якъ настане пора и въ бурсу прыбуты.

Въ третьому класи за велькою чорною таблицею зійшлыся Красыцькый зъ Васютою й по-тыху гомонилы; вони вмовля-

---

*) Заправляныкамы звуться въ бурси учни зъ „прыготовытельного“ класу; вони, мовлявъ, ще не справжни бурсаки, а лышень на бурсакивъ „з-правляються.“

лся, якъ бы зручніше зробыты операцію надъ своимы билетами.

— Приходь до мене ввечери,—мовывъ Васюта,—у насъ зъ кватыри вси розйидуться сьгодні, то ниhto й не перебува-тыме.

— Колы бъ тилькы билеты швыдшъ давалы, а то мени ажъ на мисци не сѣдыться, такъ кортыть спробуваты тіеи воды... Ото здывується мій патірѣ, якъ побачыть, що въ билеты ни коливъ, ни двойокъ—ничого!... Ото штука! Подумае, ха-ха-ха, що злякався сынокъ велькодной паскы писля риздвяной закускы!—реготався Красыцькый.

— Еге, а покы ще до билетивъ, то найисышся дрижакивъ по саму завязку... Онъ чого то сьгодні Смоляръ накоить?.. Не дай, Господы, якъ у класи зоставыть *) та ще й билета скаже не даваты!..

— А мени сього не страшно: мы у його „ослы,“ а „осливъ“ винъ и не пыта николы. Сыды соби безпечно: сьгодні мабуть винъ „первенцивъ“ **) потягне,—не знаешъ?—заспокоивъ прыятеля Красыцькый.

Продзвонывъ дзвонкыкъ—иты „на молитвы.“ Бурсаки зійшлысь у найбільшый класъ, диждались Нышпоркы й голосно затыягы „Царю небесный,“ гукаючы такъ, що ажъ шыбки у викнахъ дзвенилы. По молитви де-хто побигъ на двиръ „курнуты,“ а решта розійшлысь по класахъ и стали дожыдаты вчытеливъ.

Тыхо, хочъ макъ сій, стало въ третьому класи; бурсаки не бигають, не граються, не пустують, якъ звычайно, не розмовляють навить, а сядять нышкомъ по лавкахъ, позатыкалы вуха й, хытаючысь взадь и впередь усымъ тиломъ, „трублять“—ажъ гуде. Надходыла найстрашниша годына—лекція Смоляра. Смоляръ, а справди—Рыбчынськый, учывъ грецькой мовы й мавъ славу самого найпроклятишого зпомижъ усихъ учительивъ бурсацькыхъ. Людына ще не стара, зъ выщою освітою, винъ немовъ опизнывся народытысь и прыйшовъ на свить якыхсь рокивъ зъ п'ятдесять

---

*) Безъ обиду.

**) Липши учни звуться въ бурси „первенцями,“ або „первакамы,“ иноди—„прымакамы“—одъ primus.

або й бильшь пился того, якъ було йому прызначено. Навить середь бурсацькихъ педагогивъ Смоляръ бувъ якымсь ганебнымъ анахронизмомъ, якоюсь атавистычною проявою. Винъ не просто лютувавъ та знушався надъ беззахыстными своимы учнями, але артыстычно, зъ певною мирою якоись дыкой выгадливосты та оригинального штукарства. У його были свои улюблени, нымъ самымъ выгадани способы „вбывання“ грецькои мовы въ нетямущи головы; характерно, що навить прызвища учнямъ винъ дававъ усе звирячи: „ослятына“, „порося“, „баранъ“, „скотына“ то-що не сходылы йому зъ языка. Въ своихъ карахъ за невывчени лекції Смоляръ додержувавъ певной градаціи: першый ступиць у його бувъ—„клепаты“, якъ образно казалы бурсаки, пальцемъ по носи,—такъ вчыснѣ, бувало, що й кровь спустыть; дали йшла цила система „заволосныкывъ“: скубне отсе „проты шерсты“ за потылицю, або коло уха (бо тамъ болячише!), высмыкне пасмо волосся й роспустыть по класи, подушвы на пучкы; ще вышый градусъ кары—костыстымъ кулакомъ быты учня въ чоло и т. и. безъ кинця,—выгадливый на си штуку бувъ, ничего казаты! Бурсаки ледве чы й зазнають, щобъ колы выпавъ такой день, видколы Смоляра малы за вчытеля, у який бы винъ не побывъ кого-небудь зъ учнивъ: не роздеръ до крови уха, не высмыкнувъ пучокъ волосся зъ головы, не розбывъ носа; а що „коливъ нашмаляе“ та „безъ обиду назоставляе“, то про се вже й не згадуй. Жаденъ зъ учнивъ, навить самый тямущый,—такой, що „на зубокъ“ знавъ усе, що треба бурсакови зъ грецькои мовы знаты, не бувъ безпечный видъ „клепанья“, „заволосныкывъ“, то-що; никто, було, не вгадае, чы обидатыме винъ сьогодни дома, чы, скниючы зъ голоду, досыдыть пидъ замкомъ до самого смерку за „невывчену“ лекцію грецькои мовы. Що божого дня въ школи пился лекцій сыдило безличъ такихъ „безобидныкывъ“, до-схочу набытыхъ по-переду сымъ жывымъ пережиткомъ педагогичнымъ. Тилькы заикнувся, не въ-ладъ швидко видповивъ пидъ лыху годину—вже й досыть, щобъ заробыть соби нещастѣ... Словомъ—въ особи Смоляра прокынувся хочъ пизній, та пышный цвить цилои системы выховання, останній зъ Могыканъ того тыпу славныхъ, хочъ и безвистныхъ педагогивъ, що такъ шыроко росповсюдненный бувъ по духовныхъ школахъ передь реформою, а теперь, за новыхъ порядкывъ, почавъ уже переводытсь и вымираты. На жаль тилькы не перевився й не вымеръ

до ноги, а лышывсь подекуды й до сього часу, немовъ на згадку про страшне мынуле. Не дыво жъ, що колы надходила Смолярова лекція, то цилый класъ затыхавъ, чутно було тилькы одноманитне невыразне гудинне, — то бурсаки товклы завдану лекцію, — ажъ покы не доносывся зъ корыдора голосный тупить, не видчынялыся зъ розгону двери й до класу не влитало страховысько. Кожене тоди ще бильшь прытыхало, нахыльшыся надъ кныжкою, инстынктово стулювалось, зныжувалось, щобъ менше мисця займаты и не такъ въ око учытелеви впадаты, та мовчкы згадувало въ души усихъ святыхъ, абы мынула його лыха годына. Одни тилькы безнадійни „ослы“ малы надъ иншымы перевагу и не знали того страху: Смоляръ ихъ разъ, чы двичи на рикъ „для проформы“ спытае, „зашмалыть колá“ та бильше й не чипае, або краще кажучы, цилкомъ не зважае, чы е навить воны въ класи, чи й нема ихъ.

Тымъ то й заразы, колы по всихъ куткахъ, зъ усихъ бокывъ лунало грецькою мовою, колы вси третьокласныкы наперебій гулы грецьки „слова“, „спряженія“ то-що,—Красыцький, Васюта та ще килька „осливъ“, що нагрилы мисце на „Камчатци“,*) сыдили соби спокійно и коженъ робывъ те, до чого въ той часъ найбильшу мавъ охоту: той зывавъ зъ резины м'яча, высотавшы для сього зъ кышени на парту цилый жмутъ довго та вузенько наризанныхъ зъ старои кгальоши смужокъ; той ножыкомъ-„цезорыкомъ“ выризувавъ на лавци початкови литеры свого ймення и фамиліи; третій просто стругавъ парту, натыраючы выстругане мисце оливцемъ,—„щобъ блыщало“; иншыи ничого кращого не знайшовъ зробыты, якъ ппысаты скрызъ по стинахъ—„сьогодни роспускъ“ и т. и. Учытель чогось загааявся, и вже де-хто почавъ угадуваты, чы не запывъ часомъ Смоляръ, и колы такъ, то десь, певне, й до класу сьогодни не прыйде. Ся надія багатьохъ пидбадьорыла й кризы однотоинне гудинне почавъ иноди пробыватысь чый-небудь смилывишый голосъ.

— А що жъ се, хлопци, то въ насъ и короны въ класи не буде?— зненацька нагадавъ Васюта, дывлячысь на вельку чорну таблицю, де крейдюю було напысано тилькы—„роспускъ“.

— Ось тоби Смоляръ прынесе таку корону, що абы здоровъ зносывъ!—обизвався зъ передньою лавкы хтось изъ „первенцивъ“.

---

*) Такъ зуться въ бурси задни лавкы.

— Ова!—запротестувавъ Васюта,—не дуже-то: якъ прынесе, то для васъ!.. Та сьогодни вже його не буде: не инакше, якъ десь цилу ничъ гулявъ та й хропе теперь на вси заставки п'яный...

— Трубить, дурни,—на старисть буде якъ нахидка!—зневажливо докынувъ и своего слова Красыцькый.

— А й справди—якый же й роспускъ безъ короны?.. По всихъ класахъ, навить у „заправляныкивъ“ е, а въ насъ то й не буде? Треба намалюваты!—подавъ голосъ ще одынь изъ „осливъ“.

— Треба! треба!—разомъ заревла Камчатка.

Васюта перестрыбнувъ змаху черезъ килька лавокъ, що булы йому на дорози, й побигъ до супротивной стины, де въ кутку стояла таблыця. Хлопецъ стеръ зъ таблыци й выразно напысавъ традиційный бурсацькый виршъ, складеный навмысне про роспускъ:

Этотъ классъ
Просить васъ,
Чтобы вы въ послѣдній срокъ
Не спрашивали насъ урокъ,—

а потимъ зверху почавъ малюваты корону. Смильвисть Васютына додала духу й товаришамъ його; въ ихъ душахъ тежъ прокынулася надія, що Смоляръ вже не прыйде, и вони одынь по одному видрывалы очи видъ кныжокъ, лышывшы ихъ про всякъ случай розгорнутымы, а всю увагу свою звернули на Васюту. Зъ великымъ захватомъ прыглядались вони до його роботы, даючы вказивки, порады та крытыкуючы малюванне. Въ класи счынывся густый, невыразный гоминъ, чутно стало сторонни розмовы.

— Ты, чуешь, „галды“ *) привезы зъ дому, а то на экзамени не дамъ спысаты,—чутно було, якъ наказувавъ одынь зъ „первенцивъ“ своему сусидови; той и не перечывъ, знаючы, мабуть, добре, що безъ „дани“ йому не обійтись. Въ другомъ мисци пился выгуку: „гей, а яка спасенна душа покурыты дасть?“—килькы чоловика „курцивъ“ липылы зъ чужого тютюну цыгаркы, выклавшы

---

*) Галда—гостынець; йижка, ласоши, особлыво зъ дому привезени—усе то галда.

порт-табака зь образомъ червоно-рожевой панны просто на парту,—си вже зовсимъ наставылыся зь класу тикаты.

Васютыне маюванне вже доходило до краю: велика, штучно намальована корона красувалася на таблицы, ще бильшь видвагы й смилывосты додаючы бурсакамъ та наповняючы серце творця й авторськымы гордошамы; лышылось ще одынъ рижокъ дома люваты й де-яки оздобы понаводыты та й по всій роботы. Васюта старанно заходывся обробляты свій утвиръ, наводячы на рижкахъ зверху кругленьки яблучка и такъ се всихъ захопыло, що ниhto й не вчувъ, якъ десь въ кинци довгого корыдора середъ загальнои тыши важко затупотило щось, немовъ хто швидко йшовъ, и якъ тупить той усе наблыжався. Колы се чыйсь здавленный голось гукнувъ: „Смоляръ!.. тикай!..“ и вси, якъ наполохани горобцы, кынулыся изновъ до кныжокъ. Не встыгъ ще Васюта й стирку вхопыты, щобъ власнымы руками зныщыты свій утвиръ та втикты мерщій, якъ двери зь гукомъ видчынылыся и до класу не увійшовъ, а якось вскочывъ чорный, кремезный, невельчкый на зрисьть чоловикъ, що справди своею подобою скидався на смоляра. Васюта намирився прослызнуты непомитно на свое мисце, та Смоляръ кывнувъ йому—„стій, мовлявъ, де стоишь“; въ класи видразу запанувала мертва тыша й тилькы килька-десяты грудей урывчасто дыхало та серця у всихъ важко колотылыся. А з-за товстои мурованои стины, нибы десь зь далекого далека доносылася радисна, шырока, велычна мелодія,—то въ якомусь изъ сусиднихъ класивъ спивалы гуртомъ канонъ велыкодный; сливъ не можна було розибраты, але самый голось радисно промовлявъ бы до бурсацького серця, якъ тежъ одна зъ прыкметъ роспуску, колы бъ ненавысне облычче Смолярове не стояло передъ очыма.

— Читайте молитву! Дежурный!—гукнувъ учитель.

Зь переполоху „дежурный“ забудь, що треба чытаты молитву, та ледве чы й те йому головы тоди держалося, що винъ—„дежурный“, а ниhto другый не зважувався початы. Смоляръ обернувъ до класу—й килька голосивъ почало разомъ: „Взвѣдѣ сѣрдце“ (у Смоляра молитву чыталы грецькою мовою) и разомъ тежъ змовкы, оглядаючыся одынъ на одного; потимъ зновъ почавъ хтось одынъ и на-сылу, запынаючыся, проказавъ молитву до краю. Иншымъ разомъ попам'ятавъ бы „дежурный“ молитву, але теперь усю увагу Смолярову прытягъ до себе Васюта, й покы чы-

талы молитву, вчитель уважно розглядавъ таблицю. Учни, забувшы й думать про Васюту та кожень про себе лышь дбаючи, поглядали тыхцемъ на вчителя, щобъ спостерегты, якимъ винъ духомъ дыше.

— Охъ, сердытый! пропавъ же теперь я!—прошепотивъ хтось до сусиды.—Глянь: червоный и рукою за око держыться...

— Мовчы!—видповивъ той тежъ пошепки, кладучы тремтячою рукою хреста на себе, а потимъ зъ усихъ бокивъ обкладаючи хрестамы и кныжку зъ зшыткамы.

Якъ проказувано молитву, Смоляръ махнувъ разивъ килька недбало рукою, ныбы мухъ видгбнывъ, и все пидступавъ помалу до Васюты. Той стоявъ ни живый, ни мертвый.

— Малюешъ порося?—мовывъ учитель, сюсюкаючи кризь зубы, а крыва иронична усмишка, що перекосыла його товсти губы, ничего доброго не вищувала.—Гм... чудово, чудово!.. „Чтобы вы въ послѣдній срокъ не спрашивали насъ урокъ“,—протягуючы коже слово, прочытавъ винъ зъ таблицы.—Отже не вгадавъ: тебе першого спытаю. Маляръ зъ тебе дотепный, а отъ якъ-то ты лекцію знаешъ?..

На „Камчатци“ видъ сыхъ сливъ повстало вельке зворушенне: вси шатнулись до кныжокъ и, хапаючысь, одынъ одного перепытували: „що, що завдано?“ Выдымо на сьогодни прызначено въ жертву „осливъ“, а все черезъ того Васюту дурного, що попавсь на очи, выскочывшы, якъ той Пылыпъ зъ конопель. Иншымъ трохы видлягло видъ сердца, бо якъ зачепыть, було, Смоляръ кого зъ „осливъ“ одного, то вже й до всихъ добереться, а ихъ такы чымало було: на годину часу выстарчыть учителяви забавкы!

Смоляръ пидйшовъ до стола, розгорнувъ кныжку и щось довгенько по ній шукавъ; нарешти обернувся до Васюты:

— Пышы: „Корень учения горекъ, плоды же его сладки и прилежный ученикъ будетъ удостоенъ золотого вѣнка“... Красыцькый! прокажуй лекцію!

Красыцькый якомъ бокомъ пидвився зъ лавкы, щось прошепотивъ соби пидъ нисъ и—ни пары зъ усть, тилькы уперто дывывся въ землю.

— Лекцію знаешъ? Порося! Дубына!—запытавъ Смоляръ и, слынывши пучкы, взявъ перо въ руку.

Красыцькый завзято мовчавъ.

Смоляръ поклавъ перо назадъ, потупавъ швидко до Красыцького, зупынившысь змирявъ його очыма, нибы вывираючы сылы, й килька разивъ ударывъ кулакомъ въ чоло, прымовляючы за кожнымъ разомъ:

— Скоты-ына!.. Порося-а!.. Дубы-ына!.. Останься въ класи безъ обиду, а теперь—п-шоль до порога!

Красыцький вылизъ з-за лавкы й, держучы розгорнуту кныжку на долони, пишовъ помалу й ставъ коло порога. На чоли въ його сызымы смугамы червонилы знаки видъ костыстого кулака Смолярового; очы похмуро дывылысь у-нызь.

— Ты!—гукнувъ Смоляръ до сусиды Красыцького—Новосадського.

Той зразу бувъ прыгнувся, наче лагодывся кризь землю питы, потимъ выпроставъ и почавъ бувъ щось проказуваты, але незабаромъ ставъ и зновъ почулося: „Порося!.. Ослытына!. Останься въ класи!“—й тупый ляскъ видъ „клепання“ пальцемъ по носи та губахъ... Згодомъ коло порога стояла вже цила валка „камчатныкивъ“ зъ червонымы облыччямы, роспухлымы носамы, повидтягуванымы вухамы; де-яки легкодухы пускалы тыхцемъ слёзы, други, бильшь загартовани, похмуро стоялы, дывлячысь у кныжку та шепочучы зтыха прокльоны й лайку.

Васюта, що повыненъ бувъ завдану російську фразу перекласты й грецькою мовою напысаты на табыци, стоявъ блидый и, замистъ пысаты, тилькы нервово колупавъ та намынавъ у рукахъ грудку крейды. Зъ табыци на його жалистно, мовъ сырота, дывылось однимъ одне грецьке слово, а дали Васюта, якъ не напружувавъ свою пам'ять, щобъ выкыкаты зъ головы якись знаття й переложыты ихъ на табыцю,—не мигъ, наче въ голови йому все закам'янило й попереплутувалось; замистъ потрібныхъ сливъ, наверталысь усе якись други, нибы дратуючы Васюту. Винъ тупо дывывся з-пидъ лоба на те самитне слово, дождаючы, що от-отъ и до його черга прыйде. Покры Смоляръ росправлявъ изъ Новосадськымъ, винъ надумався и напысавъ ще одне слово навманя, але старанно выводячы литеры, немовъ надю мавъ хочъ черезъ свою дбайлывистъ заслужыть того золотого винка, що обицяла „прилежнымъ ученикамъ“ знаменыта фраза зъ Смоляровои кныжки...

Нарешти вчытель згадавъ и про Васюту.

— А ну, що ты тамъ накрутывъ?—мовывъ винъ, пидходячы-до табыци.—Чому жъ не пышешъ, йолопе?—гукнувъ винъ, пры

дывывшысь, що тамъ и доси стоялы въ пари двое початковыхъ сливъ, та й ти булы зъ помылкою.

— Я... я... я не знаю, якъ „горькій“...—прошепотивъ Васюта.

— Ты ничего не знаешь, баранъ лобатый! Ты тилькы на выгадкы та на штуку всяки майстеръ! Безъ обиды останься!.. Не бачыть тоби сьогодни билета, якъ своихъ ушей осячыхъ... П-шоль!..

Чы Смоляръ втомывся вже, бьочысь, чы зъ якои иншою прычыны, а тилькы винъ скубнувъ Васюту злегенька за потылицю й видипхнувъ одъ таблицы. Васюта, впевнывысь, що не такъ то легко того золотого винка добути, швыденько подався на „Камчатку“, сивъ тамъ и, прыгнувысь, сховався за спынамы товаришывъ, що сьидилы попереду. „Отъ и заробывъ!—думавъ винъ соби,—теперь онъ билета не дадутъ... А бодай ты здохъ, Смоляру клятый!“...

А „избіеніе младенцевъ“ тяглося й дали. Нарешти гучно ударывъ по напруженныхъ нервахъ дзвонккъ и до кого ще не встыгъ Смоляръ добраться, тымъ одлягло зовсимъ одъ сердца: доля на сей разъ надъ ными змылосердылась и не попустыла впасты до рукъ катови. И голось мылои не такой, мабутъ, любый бувае закоханому, якъ дзвонккъ той, що вищуе кинецъ Смоляровои лекціи, бурсакамъ!..

Не далеко сягае пам'ять у людей. Товаришамъ и зъ головы выпало, що вони сами й пид'охотылы Васюту малюваты, и скоро вчитель выйшовъ зъ класу, „Камчатка“ заразы мокрымъ рядомъ нап'яла бидного Васюту, лаучы за те, що винъ выткнувся на очи Смолярови й наклывавъ тымъ биду на всю „Камчатку“.

— Макуха паршыва! Сьидила бъ каминемъ на мисци, то й лыха бъ не мала. А то черезъ тебе й намъ досталось, сволочь!—лутувавъ одинъ.

— Сучка-Каблущка! Красна-Шапочка!—зганявъ злисть другый.

— „Грушку“ йому, Козитону, поставыты!—догадавъ третій.

Хтось давъ Васюти „грушку“, себто велькымъ пальцемъ копырснувъ йому въ голови й закрутывъ такъ, що тому ажъ въ очахъ закрутылося. Васюта,—винъ же й Макуха, Сучка-Каблущка, Красна-Шапочка, Козитонъ и т. и.,—вже й не выправдувався, а прыйнявъ покирлыво и „грушку“, й зневажлывы прызвыща; його занадто прыгнобыла й засмутыла Смолярова погроза про билетъ, и передъ сымъ лыхомъ усе инше здавалося дурныцею. Всеи, хто

диставъ прочухана видъ Смоляра, тежъ булы смутни-невесели, и ажъ тоди розворушылысь, колы прыбигъ бурсакъ зъ несподиваною, але тымъ кращю звисткою: Смоляръ перепынивъ його коло „зборной“ й сказавъ, що всихъ „безобидныквивъ“ пускае до-дому,—„однаково, якъ булы осламы, такъ нымы повикъ и зостануться“,—додавъ винъ. Васюта зразу опынввся верхы на Новосадському, „Камчатка“ зъ радошивъ, що репутація „осливъ“ такъ вже мицно до неї прылыпла, що й Смолярову лютість перемагае, роздала на-швыдку ще килька „грушокъ“ и цилою гурбою посунула на двирь курыты.

Инши лекціи, яки ще на той день прыпадады, збиглы звычайно, безъ прыгодъ; а писля останньої незабаромъ и билети рознеслы по класахъ. Обережно, немовъ не-знать який скарбъ дорогой, бере бурсакъ свого билета й довго прыдывляється до його. Колы добрый мае, то й товаришамъ покаже; якъ же жъ похвалытысь ничымъ, то згорнувшы ховае похватомъ у кышеню. Цикави,—наибільше зъ тыхъ, кому пощастыло,—чепляються до кожного: „покажи билета!“—и чы глянувъ, чы й ни, а вже обернувся зъ тымъ самымъ до другого... Чутно весели выгукы, здывованнє, що, мовлявъ—„и не думавъ, и не гадавъ, щобъ такъ добре выйшло“; але частишь доводиться чуты лайку, скаргы та нарикання, що той, а чы той проклятый „им'я-рекъ“—„зовсимъ дурнисенько двойку влипввъ“... Бурса одразу спустила, скризь тыхо й мертво стало, и тилькы затоптани пидлогы, важке повитре по класахъ, забута на „парти“ кныжка чы зшытокъ, та иноди на стини чорна пляма зъ брызками кругомъ та довгымы, ажъ до-нызу, патьокамы (то хтось на честь роспуску „шмальнувъ“ у стину повнымъ чорныла каламаремъ)—свидчылы, що тутъ недавно люде булы, задыхаючысь пидъ вагою мертвної науки.

За те по кватыряхъ теперъ усе йшло до-горы дномъ. Одни вже выйиздять зъ дворивъ, пышно та вельчно вмостывшысь по-верхъ своихъ „завыненій“; други лаштуються въ дорогу, ще разъ—може й не останній—перепакуючы свои речы; трети, чы вхопывшы чого за обидомъ, чы й такъ, ничего не йившы, побиглы ажъ за мисто выглядаты—„чы не йидуть за мною?“—той наказуе, якои „галды“ йому другый мусыть прывезты по святахъ; инший, колы подильчывый вдався, паюе мижъ товариствомъ ту „галду“, що переслалы хурманомъ зъ дому на дорогу; а якъ де-

яки, то й „гульнулы“ за-для роспуску... Все вже й думать за-булы про бурсу и на повни груды дыхають вильнымъ, не бурсацькымъ повитремъ, наче й не вони за два тыжни зновъ мають повернутися въ ти похмури, невесели муры—усякымъ „смолярамъ“ на поталу та знушанне...

IV.

Надъ вечерь прыйшла пидвода й по Красыцького та Васюту: батькы ихъ сусидылы, то за обома посылалы раз-у-разъ одну пидводу, по черзи. Завтра вранци хлопци малы йхать до-дому, а сьогодни имъ выпадало зробыты ще одне дило, найважнише й найважче за вси.

У-вечери до Васюты прыйшовъ Красыцький, несучы зъ собою и свое „завыненіе“, бо рушаты умовылись звидсы и Красыцький тутъ мавъ и заночуваты. Все зъ Васютыной кватери вже порозійздылись. „Погалдувавшы“, хлопци засвтылы свитло, позатулювали викна, а двери взяли на клямку, и стали до работы. На столи, засланому поризаню та чорныломъ закапаню „цератою“ *) стояла вже пляшечка зъ чымсь прозорчастымъ, якъ вода, а коло неи лежала ручка зъ новымъ перомъ и каламаръ стоявъ,—усе було напоготови. Облыччя у хлопцивъ булы серйозни, якъ у людей, що змовляються на якесь страшне дило; по черзи на ихъ проступалы то нетерплячка, то цикависть, то страхъ, що дило не пиде на ладъ и пропаде марно весь замахъ, а разомъ зъ тымъ и надія vybrатысь щасливо зъ прыкрыхъ обставынъ.

Першый почавъ Красыцький; винъ мовчки вытягъ зъ кышени билета, розгорнувъ його, розиславъ на столи, розглядывъ рукою й почавъ уважно та пыльно його розглядаты, наче вперше бачывъ, а не вывчывъ докладно кожну його литеру, коженъ росчеркъ пера. Васюта выйнявъ и своего билета, але державъ не розгортаючи въ руци та цикаво дывывся на Красыцького. Нарешти той поришывъ:

— Найперше отсю двойку по катехызысу та Смолярового „кола“ скасю,—товсто понапысувани кляти, чого доброго ще й не визьме ихъ...

---

*) Клеёнка.

Винъ подывывся на билетъ зъ другого боку, потимъ на свитло, дали поклавъ на столи, зновъ розглядывъ и взявъ пляшечку. Вытягшы зубамы заткальце, Красицькый обережно, хочъ руки йому тремтили, поналывавъ кругли крапки на свои двойки та едыныци. Васюта зробывъ тежъ саме, не роздумуючы довго. Обидва вони зъ захватомъ дывылысь на били, блыскучи, кругли крапки на своихъ билетахъ, немовъ ждалы, що от-отъ на очахъ у ихъ станеться чудо.

И чудо робылося: поволи, помалу чорныло пидъ тумы крапками почало росходытысь, немовъ його щось выйдало, а блыскуча била крапка набираты жовтоватого кольору. Товста едыныця на Красицького билети вже розлизлась на половыну, але все такы выразно стовбычыла на билому папери.

Мынуло килька часу. Бурсаки вже зъ острахомъ дывылысь на блыскучи плямки; въ ихъ сердца почало закрадатыся зневир'є, и непевнисть все бильшь та бильшь ихъ брала. Нарешти крапки розйшлысь по папери, а замисть ихъ, на билетахъ булы выпнути на-пивъ розйидени едыныци зъ жовтымы плямамы, що, неначе сяйво, оточалы ихъ кругомъ. Хлопци ни въ сыхъ, ни въ тыхъ дывылыся мовчкы то на билеты, то одынъ на одного.

— Слухай-но!—злякано мовывъ першый Васюта,—що жъ се воно таке?.. Не бере?..

— Зажды ще трохи!—видповивъ Красицькый, але й у його голосъ бувъ непевный.—Нехай высьне—може тоди...

Мынуло ще килька хвылынъ, довгихъ-предовгихъ. Кругли плямы, высыхаючы, ще выразнише жовтилы на билому папери, а по середини ихъ, немовъ центральни фігуры, чорнили, якъ и попереду, на-пивъ розйидени, розвезени едыныци. По облыччяхъ бурсакамъ выразно пробигъ острахъ. Васюта все ще державъ у руци билета, дывлячысь на його неймовирнымы та нетямущымы очыма, а Красицькый кынувъ свого на стиль и почавъ швидко бигаты по хати. Надія у його видразу впала, а натомисть выхопылась скажена лютість. Винъ пидбигъ до столу, схопывъ безневынного билета и спершу зибгавъ його въ руци, а потимъ почавъ дерты на шматкы, прымовляючы якымсь здушенымъ видъ лютосты голосомъ:

— Ось тобі!.. Ось тобі!..

— Комахо дурна! Що ты робышь?.. Схаменыся!—схопывъ бувъ його за руку Васюта.

— Однаково вже нікуди зь нымъ не поткнешся,—заразъ батько пизнае... Одуравъ клятый Цвонцьккъ!—сычавъ Красыцькый, розкыдаючы по доливици кругомъ шматочки зь билета.—Нехай же й на очи мени теперъ не навертається, жыдога,—сучый сынъ буду, колы не прыб'ю, якъ собаку...

Били клаптыкы зь безневинно загубленого билета, що лежали роскыдани доли, дратували Красыцького; винъ ногою позбывавъ ихъ у кутокъ и зновъ почавъ швидко ходыты по хати; ходячы винъ зачепывся за стилецъ и такъ пхнувъ його ногою, що той одлетивъ ажъ у кутокъ, перекинувшысь. Невымовна, люта злисть душыла Красыцького, клекотила въ середыни, прорываючысь на-верхъ енергичнымы прокльонамы та колорытною лайкою. Васюта все ще не додумавсь, що йому робыты зь своимъ билетомъ и державъ його въ руци; потимъ зитхнувъ, старанно згорнувъ його вчетверо й поклавъ у кышеню.

— Ховай, ховай, дурню!—глумливо мовывъ Красыцькый.—Мамци повезешъ та подаруешъ... Ото зрадіе та по головци сынка погладыты!..

Васюта нічого не видповивъ, зитхнувъ ще разъ и почавъ роздягатысь та вклататыся спаты. Роздягаючысь винъ промовывъ нібы самъ до себе: „Ото було не йсты ковбасы: пистъ, то Богъ и покаравъ...“ А Красыцькый довго ще бигавъ по хати, клявъ за вси головы та тяжко лаявся...

Другого дня рано вранци Красыцькый и Васюта выйхали зь миста. День выпавъ красный, теплый, ясный. На сходи ще не злынявъ веселый рум'янець, бо сонце тилькы-тилькы зійшло и його блискучый, хочъ и холодный ще, кругъ спокійно й упевнено, нібы не боючысь зблудыты въ безмирному простори свитовому, поплывъ своимъ одвичнымъ шляхомъ по чыстому неби безхмарному. Видъ земли встававъ, линыво пидіймаючысь до-горы, теплый видпаръ и сывымъ туманомъ немовъ на видпочынокъ, збирався по-надъ балкамы та ричкою, що, якъ стежка холодна, повылася сыніючы мижъ крутымы зеленымы горами та биленькымы хаткамы. Сонце зійшло й видразу наче запалыло його въ середыни, але ще хвылына, друга— и туманъ роставъ одъ того вогню та й зныкъ невидомо куды... Десь високо вгори розлягались голосно якись ранни пташкы; невысока ще трава, наплакавшысь за ничъ та поблыскуючы теперъ на сонци дрибнымы сльозамы-росою, видъ лагідного пбдыху ран-

кового витерця, тихо гойдалась, немов дослухаючысь до ледве чутного гомону та розмовы сусидокъ своихъ... Скризь середь свиту въ прыроди ажъ кыпило свое жытте, таке далеке й видминне видь людського, незалежне видь його. Чы добре, чы эле людянь,— однаково йде жытте се своимъ ходомъ, крыючы въ тому невпынному рухови якусь дывну гармонію та глыбокий, холодный розумъ... Вельчній прыроди байдуже про людей, зъ ихъ дрибнымы та мизернымы втихамы и бблямы; та й людянь часто,— а надто тоди, колы ти дрибни й мизерни боли до-нестерпу запечуть,—такожь байдуже про красу й вельчність у прыроди. Й одь викувичного тягнеться той глухой, несвидомый антагонизмъ мижь мертвымъ та живымъ, та чы й буде колы инакше?!

По свижо-накоченій, ще вохкій та м'якій дорози пидтюпцемъ бижать невелички мужыцьки коненята. На простому трускому вози на передку куняе погонычъ, колываючысь усумъ тиломъ колы визъ упирнае й пидскакуе на выббяхъ. Въ задку сыдыть, зигнувшысь, Красыцький и думае свою невеселу думу—чого сподиватысь йому видь ридныхъ пенативъ? По-пличъ Красыцького прымостывся бильшь философично настроеный Васюта й, посвыстуючы соби щось пидъ нись, завзято смокче цыгарку та спльовуе иноди на м'який шляхъ...

Сергій Ефремовъ.

23. VII. 1900.
У Сыткивцяхъ.

